

TÜRK

ogرافik Görkezici), Aşabat 1992, s. 3-160; Claus Schönig, "Turkmen", *The Turkic Languages* (ed. L. Johanson – E. A. Csato), London 1998, s. 261-271; Mehmet Kara, "Türkmen Edebiyatı", *TDEK*², IV, 159-178; a.m.f., *Türkmen Türkçesi Grameri*, Ankara 2005, s. 3-6, 11-14; a.m.f., "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 14, Ankara 2002, s. 235-252; Yusuf Nejat Turan, "İran Türkmenleri", *Dr. Baymirza Hayit Armağanı* (haz. Rasim Ekşi – Erol Cihangir), İstanbul 1999, s. 255-261; Salim Çonoğlu, *Çağdaş Türkmen Edebiyatının Öncü Yazarlarından Annagülü Nurmemmet'in Romanları*, Ankara 2001, s. 19, 46, 99, 146; Yusuf Azmun, "Türkmencede Aslı ve Dolaylı Uzun Ünlüler", *TJBA*, XIV (1990), s. 75-94; Sapar Kürenov, "Kuzey Kafkasya'daki Oğuzlar", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 4, Ankara 1995, s. 41-44; Mehmet Saray, "Türkmenler", *İA*, XII/2, s. 668; Barbara Kellner-Heinkele, "Türkmen", *EI*² (İng.), X, 682-685.

MEHMET KARA

Balkanlar'da Türk Dili ve Edebiyatı. Pek çok kavmin uğrak yeri olan Balkanlar'a XI ve XII. yüzyıllarda Peçenek, Kuman ve Uz Türkleri yerleşmiş, XIII. yüzyılda Moğol istilâsından kaçan Sarı Saltuk ile sonradan onun adıyla anılan Türkmen aşireti Dobruca dolaylarında ilk müslüman Türk topluluğunu meydana getirmiştir. Balkanlar'a gelen Türk kavimleri hem uzun süre bu toprakların sahibi olmuş hem de Balkan milletlerinin teşekkülünde önemli rol oynamıştır. Balkanlar'da Avrupa Hunları'nın bu toprakları ele geçirmesiyle başlayan Türk varlığı daha sonra Osmanlılar'la devam etmiştir. Avrupa Hunları, Avarlar, Sibarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar bu topraklarda varlıklarını XIV. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir. Balkanlar'daki Türk varlığı bu uzun süreçte tabakalaşarak, karışarak günümüze diiyle, edebiyatıyla, sosyokültürel yapısıyla varlığını devam ettirmektedir. Asıl uzun süreli ve kalıcı ilişkiler ise Osmanlılar'la başlamış, gelişip güçlenerek günümüze de ulaşmıştır. Son 150 yıl içinde Balkanlar'da meydana gelen hadiseler bölgedeki Türk varlığını olumsuz etkilese de hemen bütün Balkan ülkelerinde Türkçe'nin etkin bir dil halinde kullanılmasını engelleyememiştir. Türkçe'nin özellikle Osmanlı döneminde yaygın kullanılışı Balkanlar'da Türk diliyle meydana getirilen zengin bir edebî varlık ortaya çıkmıştır. Etnik bakımdan Türk olmayan şair ve yazarların da Osmanlı döneminden itibaren Türk dili ve edebiyatına katkıda buldukları dikkat çekmektedir. Balkanlar'daki Yunanca, Makedonca, Hırvatça, Sırpça, Boşnakça, Arnavutça, Bulgarca, Pomakça gibi dil, edebiyat ve kültürler üzerinde Türkçe'nin değişik oranlarda etkisi vardır. Bu yönde uzun süre de-

vam eden Türk hâkimiyeti bir barış sürecini başlattığından bilim, kültür ve sanat alanında dikkate değer gelişmeler meydana gelmiştir. Bugün mevcut pek çok yerleşim yeri Osmanlı Türkleri zamanında kurulmuş, buna bağlı olarak bir şehirlilik kültürü oluşmuştur. Hatta Balkanlar'da günümüzde de Türkçe bilenler "şehirli" (kasabali), Türkçe bilmeyenler "köylü" diye adlandırılmaktadır.

Balkanlar'da Türk Dili. Belgeler, Türk boylarının Balkanlar'da görüldüğü dönemden beri gerek sözlü gelenek gerekse diğer dillerdeki Türkçe kökenli kelimelerin varlığını teyit etmektedir. Özellikle yer adlarında Türkçe kökenli isimlerin yaşaması (Hun, Avar, Kuman-Kıpçak, Kuz, Bulgar, Peçenek vb. Türk boyları) Türkçe'nin Balkanlar'daki varlığını milâttan önceye kadar götürmektedir. Ancak Türkçe'nin yazılı ve sözlü olarak Balkanlar'daki varlığı esas itibariyle 1350'li yıllarda Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişiyle başlamış, XIV-XV. yüzyıllarda yapılan fetihler ve iskânların ardından Türkçe günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Rumeli Türkçesi üzerine çalışan Türkologlar, Rumeli ağzılarını Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Buna göre doğu grubu Bulgaristan'da Deliorman, Razgrad, Kızanlık, Tırgovişte, Kırçali (Ardino, Milino ile beraber), Türkiye'de Edirne, Kırklareli, Tekirdağ merkezleriyle Doğu Trakya, Yunanistan'da Batı Trakya (Gümülcine) ve Orestiada'daki yerleşim yerlerini kapsar. Batı grubu Batı Bulgaristan'da Vidin, Köstendil, Mihaylovgrad, Makedonya'da Ohri, Üsküp, Gostivar, Kumanova ve Dinler köyü; Kosova'da Priştine, Prizren, Mamuşa köyü; Arnavutluk'ta Kruja, Elbasan, Korçe gibi yerleşim yerlerini içine alır. Rumeli ağzılarının doğu ve batı gruplarını birbirinden ayıran sınır Tuna kenarındaki Lom şehrinde başlayarak doğuya doğru uzanan Vratsa, Sofya, Samakov, ardından batıya doğru uzanan Köstendil şehrinin güneyine ve Ege denizinin sahiline kadar uzanır. Batı grubu için tesbit edilen başlıca özellikler şunlardır: Kelime sonunda ı, u, ü yerine i (alti, oldi, köpri); -miş, -muş, -müş yerine -miş (kalmış, görmüş, olmuş); belirli durumlarda i yerine ı (benim, elinde, verdim, evinde); yarı ötümlü ğ / g'nin korunması (ayağı, degenek, köpeği); şimdiki zaman eki -yor yerine -y'nin kullanılması: yapayım, yapay-sın, yapay. Batı grubu için tesbit edilen özellikler doğu grubunda yer alan Edirne ve Kırklareli ağzılarında görülmez. Bu ağzıların hem Doğu ve Güney Bulgaristan, hem de Uzunköprü ve İstanbul ağzılarıyla

ortak yönleri vardır. Bulgaristan'dan İstanbul'a doğru yaklaştıkça Bulgaristan ağzılarını İstanbul Türkçesi'nden ayıran özellikler azalır. Bulgaristan ağzılarında a yerine o / u (boba / buba); e ve i yerine ö / ü (böbek, böber / büber, möme) kullanılır; s ve ş'den önceki k düşer ve ünlüyü uzatır (isik < eksik, işi < ekşi); -acak / -ecek ekinin k'si -di, -miş ve -sa eklerinden önce düşer (alacadi < alacaktı, gelecemiş < gelececekti, yapacasa < yapacaksa). Doğu ve Batı Rumeli ağzılarını birbirinden ayıran belirleyici özellikler daha çok fonetikle ilgili olup kısaca şunlardır: Kelime başı k(a) sesi batı grubunda g(a)'ya dönüşür, doğu grubunda k(a) olarak korunur. Gerek kök gerekse gövde ve eklerde ünlü uyumunun bozulması batı grubunda tek e varyantlı, doğu grubunda e / a / ä olarak üç varyantlı telaffuz edilir; son seste batı grubunda i varyantlı, doğu grubunda ı / i / u / ü dört varyantlı telaffuz edilir. Batı grubunda son seste ı / i değişmesi olur; şimdiki zaman eki -yor, yı olarak görülür; iki ünlü arasında tam ötümlü â korunur. Bunlar doğu grubunda olmayan özelliklerdir.

A) Osmanlı Dönemi. Osmanlı edebiyatında önemli birçok şairin Balkan şehirlerinde doğduğu ve buralarda yetiştiği görülür. Başta Edirne olmak üzere Gelibolu, Bosna, Serez, Vardar Yenicesi, Üsküp, Manastır, Filibe, Selânik, Sofya, Belgrad, Prizren, Priştine gibi şehirler Türk dili ve edebiyatı alanında meşhur şahsiyetlere mekân olmuştur. Şuarâ tezkirelerinde yer alan birçok şairin bugünkü Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Macaristan topraklarında yaşadığı bilinmektedir. Meselâ Bulgaristan bölgesinden çıkan seksezi aşkın Osmanlı şairinden başlıcaları şunlardır: Şühî, Nizâmî, Gayrî, Ali Çelebi, Aşkî, Cefâyî, Riyâzî, Revnakî, Ahî, Beyânî, Fasîhî, Mestî ve Meylî, Behçetî, Rusçuklu Beyânî, Himmetî, Ferrî, Bahârî, Salâhî, Zarîfî. Günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalan Serez, Vardar Yenicesi, Selânik ve Girit Osmanlı döneminde çok sayıda şair yetiştirmiş önemli merkezlerdendir. Buralardan çıkan şairlerden bazıları şöylece sıralanabilir: Dimatokalı Abdülvâsi Çelebi, Halîmî, Hilmî, Râgîb, Ali, İzzet, Morali Ahmed Paşa, Râsim, Resmî, Sakızlı Fâik, Eğribozlu Sâmî, Giritli İzzet, Nevres. Bugünkü Makedonya'da Debrelî Vechî, Dramalı Ârif Mehmed, Gevgelîli Bâli, İştîpli Akîf, Sadrî Tâlibî, Kalkandelenli Sücüdî, Fakîrî ve Tuluî gibi isimler zikredilebilir. Ayrıca Üsküp ve Manas-

tır'dan birçok şair yetişmiştir. Ayânî, Firdevsî, Hâfız, Hâver, Kâtib, Keşfî, Merdî, Sabâyî, Sezâyî, Sinan, Vahyî, Vezni, Zuhûrî, Üsküplü Atâ, Dürrî, Fennî, Ferîdî, Hâkî, Hemdemî, Hevesî, İshak Çelebi, İzârî, La'lî, Mîrî, Mu'dî, Nâm, Niyâzî, Özrî, Riyâzî, Sıhrî, Vâlihî, Vusûl ve Zârî bunlardan bazılarıdır. Eski Yugoslavya sınırları içinde yer alan Alacahisar, Semendire, Usice, Yenipazar, Belgrad, Prizren ve Priştine gibi merkezlerden çıkan pek çok müellif ve şairden bazıları şunlardır: Mesîhî, Şem'î, Mustafa Çelebi, Âşık Çelebi, Sünnî, Cenânî, Vâlî, Sâdik, Ni'metî, Zikrî, Sâbit, Saîd, Hâlis, Nâşid.

Bosna-Hersek 1463'te Fâtihten Sultan Mehmed tarafından fethedildikten sonra Osmanlı Türkçesi'nin kültür alanına giren bölgede birleştirici unsur olan İslâm'ın etkisiyle Türkçe ortak dil olarak kullanılmıştır. XV. yüzyılda buralarda eser verenlerin başında II. Bayezid'in veziri Derviş Yâkub Paşa gelmektedir. XVI. yüzyılda Taşlıcalı Yahyâ, Fevrî, Vassî, Mostarlı Ziyâî, Vüsûlî, Arşî, Ubeydî, Vahdetî, Nihâdî, Gayretî, Kemterî, Lâmekânî, Şânî ile Sabûhî Osmanlı Türk edebiyatında eser veren Bosnalı şairlerdir. XVI. yüzyılda nesir ustası Matrakçı Nasuh da önemli şahsiyetlerdendir. XVII. yüzyılda Varvarlı Ali Paşa, Hevâyî, Ahmed Çelebi, Nergisî, Derviş, Hüsâmî, Ali Alâeddin, Habîbî, Fevzî, Mîrî, Sâmiî, Mezâkî, Sükkerî, Bezmi, Tâlib, Kâtibî, Kâimî, Vuslatî, Zikrî, Nâbî ile Ahmed Südfî, İbrâhim Peçûyî, Abdî, İbrâhim, Yûsuf, Hacı Mustafa ve Ömer adlı nesir yazarları görülmektedir. XVIII. yüzyılda Abdullah Mâhir, Sâbit ve Mehmed Reşid, Safî, Hürremî, Ledünnî, Bülbülî, Ebûbekir, Muhlisî, Şehdî, Ahmed Hatem, Kudsi, Mâilî, Meylî, Gurbî, Abdullah Kantemir, Nazarî, Rahmî, Cûdî, İlhâmî, Vehbî önemli şairlerdir. Hacı Nesimzâde, Ahmed, Ömer, Abdullah, İbrâhim Münib, Hüseyin, Muzaffer, Muhammed mensur eser veren Bosnalı şahsiyetlerdendir. XIX. yüzyılda Fâzıl Paşa, Leskofçalı Galib, Hüseyin Avni, Kâzım Paşa ve Hersekli Ârif Hikmet önde gelen şairlerdir. Avusturya hâkimiyetinde iken bu bölgede Türkçe şiir yazarları arasında Fehmî, Esad, Firakî, Molla Muhammed, Ahmed, Mehmed Refik, İbrâhim Zikrî, Muhammed Tefvik, Muhammed Kâmil, Yûnus, Remzî, Mehmed Şâkir ve Muhammed Kadri'yi saymak mümkündür.

B) Osmanlı Sonrası. 1911-1913 yıllarında cereyan eden hadiseler Osmanlı coğrafyasında millî kimliklerin ön plana çıkmasına yol açmış ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmıştır. Bu süreç-

te Osmanlı Devleti başta Balkanlar olmak üzere birçok yerde toprak kaybetmiştir. 1911 yılı, Balkanlar'da Tanzimat'tan beri tartışılmalı dil ve edebiyat meseleleri için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp, Ali Canip (Yöntem) başta olmak üzere birçok şair ve yazar bir araya gelerek Selânik'te millî edebiyatın başlangıcı kabul edilen *Genç Kalemler* dergisini çıkarmıştır. 1912-1913 Balkan savaşları, ardından I. Dünya Savaşı, 1919-1922 İstiklâl Harbi süreci Balkanlar'ı da Türk dili ve edebiyatı açısından etkilemiştir. Bu arada Türkler ve diğer müslümanlar İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. Göçlerden sonra XX. yüzyılın ortalarına kadar Balkanlar'ın ortak dili olan Türkçe giderek bu topraklarda etkinliğini kaybetmiştir. 1917 Bolşevik İhtilâli, Balkanlar'ı da etkisi altına alınca komünizm burada en şiddetli biçimde yaşatılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Yugoslav Federasyonu halklara az da olsa özgürlük tanımıştır. Bilhassa Tito devri Yugoslavya'sında 1944-1945 yılında Üsküp'te Türkçe öğretim için ilk adım atılmıştır. Soğuk savaş döneminde Balkanlar'da yazılan Türkçe eserlerde ağırlıklı olarak Marksist-komünist-sosyalist ideolojisinin yansımaları görülmektedir. 1951 yılında azınlıklara kendi dillerinde öğrenim hakkı tanıyan kanunla birlikte Türk edebiyatı ve kültürü bu topraklarda yeniden canlanmaya başlamıştır.

a) Makedonya'da Türk Dili ve Edebiyatı. Yüzyıllarca Türkçe'ye ev sahipliği yapmış olan Makedonya'da Üsküplü Zârî'den Yahya Kemal'e kadar birçok edip ve şair yetişmiştir. Ancak Üsküplü Şeyh Sâdeddin Efendi ve Manastırlı İzzet Basri Efendi hariç tutulursa 1970'li yıllara kadar Makedonya'da Türk edebiyatının suskun bir dönem geçirdiği söylenebilir. Burada gelişen Türk edebiyatını Osmanlı dönemi, Balkan savaşları sonrası ve çağdaş dönem olarak üçe ayırmak mümkündür. Osmanlı döneminde birçok edip ve şairin yetiştiği Makedonya'da Balkan savaşlarından sonra büyük darbe alan Türk edebiyatı içinde özellikle halk edebiyatı ürünlerinin çok azı tesbit edilebilmiştir. 1949 Mayıs'da neşredilen *Yeni Kadın Dergisi*, *Birlik* gazetesinden sonra en önemli edebî faaliyet sayılır. Ayrıca Şükrü Ramo ve Necati Zekeriyâ gibi yönetimin güvenini kazanmış Türk yazarlarının şiirlerine yer veren *Makedonya Genç Türk Yazarlarının Eserleri* adlı kitap bu devrede yayımlanmış (M. Karahasan v.dğr., Üsküp 1949), kitapta Mustafa Karahasan'ın *Şaban Hoca* adlı

dramına da yer verilmiştir. 1950 yılına gelindiğinde Türkçe *Birlik* gazetesi haftalık olarak yayımlanmaya başladığı gibi azınlıklar tiyatrosunun içerisinde Türk dramı bölümü de kurulur. Türkçe kitapların sayısı da artmış, önce çocuk dergisi olan, daha sonra *Sevinç* adı verilen *Pioner* gazetesi aylık yayın hayatına başlamış, Makedonya Türk Yazarlar Cemiyeti kurulmuştur. Şükrü Ramo, Mustafa Karahasan, Necati Zekeriyâ, Mahmut Kıratlı, Şevki Vardar, Makedonya'da *Yürüyen Duvar* (2008) adlı ilk Türkçe romanın yazarı İlahi Emin, Enver Tuzcu, Hüseyin Süleyman, Süreyya Yusuf ve Abdülkerim Sait 1950'li yılların yazar ve şairler kuşağını oluşturur. 1957'de bir diğer çocuk dergisi *Tomurcuk* yayımlanır. 1960'lı yıllarda önceki kuşakta yer alanlardan bazılarının Türkiye'ye göç ettiği görülür. Nusret Dişo Ülkü, Hasan Mercan, Nimetullah Hâfız ve Naim Şaban bu kuşağın önde gelen temsilcileridir. *Sesler* dergisiyle edebiyata giren 1970 kuşağının içerisinde Avni Engüllü, Yusuf Edip, Alaattin Tahir, Sabahattin Sezâir, Fahri Ali, Fahri Kaya, Avni Abdullah, Suat Engüllü ve İrfan Bellür yer almaktadır. 1980'li yıllarda Makedonya çağdaş Türk edebiyatında durgunluk yaşanır. 1990'lı yılların başlarında Semra Samet, Biba İsmail, Maber Hüseyin, Nizam Reşit ve Sevim Zeynullah gibi isimler tanınmış şair ve yazarlar arasında yer alır. Son yirmi yıllık süreçte Makedonya çağdaş Türk edebiyatının, Türkiye ile olan ilişkiler ve bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle bilhassa Türkler'in yoğun biçimde yaşadığı Üsküp, Gostivar, Struga gibi merkezlerde gerek kurdukları dernekler gerekse yayın hayatına kendi imkânlarıyla kazandırdıkları ve *Köprü*, *Hikmet* gibi dergilerle önemli gelişmeler elde ettikleri görülmektedir.

b) Kosova'da Türk Dili ve Edebiyatı. Kosova, eski Yugoslav Federe Cumhuriyeti içerisinde son yıllara gelinceye kadar özerk bölge statüsünde kalmış iki yerden biridir. Bu durum Kosova'nın ekonomik ve kültürel bakımdan yeteri kadar gelişememesine yol açmıştır. 1951 yılından itibaren Türkçe öğrenim hakkının verilmesiyle birlikte Kosova'da aynı yıl kurulan Doğruyol Kültür ve Güzel Sanatlar Derneği, Türk kültür ve edebiyatının gelişmesine katkıda bulunan bir Türk enstitüsü haline gelmiştir. 1951 Haziranında Priştine Radyosu'nda başlayan Türkçe haber programlarını Türk sanat müzikisi yayınları izlemiş, 1969'da Priştine'de *Tan* gazetesi yayımlanmıştır. 1973'te bu gazetenin yayını olarak çıkarılan *Çevren*, 1979'da çocuk der-

TÜRK

gisi *Kuş* neşir hayatına başlamıştır. Ayrıca Prizren'de *Esin* adlı kültür ve sanat dergisinin yayımlanması Kosovalı Türkler açısından önem arz etmektedir. Aynı yıl Kosova'nın % 99'u Türk olan Mamuşa köyünde Âşık Ferki Kültür ve Güzel Sanatlar Derneği kurulmuştur. Kosova'da Balkan savaşları sonrasında dönemde tasavvufî şiirler yazar Naci Ömer Lutfi, 1930'lu yıllarda Prizren Gayret Derneği'nde oynanan tiyatro oyunları yazar Durmuş Selina gibi isimler yetişmiştir. Çağdaş Kosova Türk edebiyatının başlangıcını 1950'li yıllara götürmek mümkündür. Bu yılların başında Türkçe'nin öğretilmesi ve yayılması için büyük çaba harcayan Süreyya Yusuf'u anmak gerekir. Ardından Naim Şaban, Nusret Dişo Ülkü ve Nimetullah Hâfız, Hasan Mercan, Enver Baki gibi isimler yetişmiştir. Bunlardan bazıları Makedonya çağdaş Türk edebiyatına katkıda bulunan isimlerdir. Enver Baki aynı zamanda bir hikâyecidir. 1970'li yıllarda faaliyet gösteren şair ve yazarlardan Sadık Tanyol, Râif Virmiş, Agim Rifat Yeşeren, Hüseyin Kazaz, Özbeyin Aksoy, Melahat Kaçamak, romancı Reşit Hanadan, bestekâr ve söz yazarı Aluş Nuş gibi isimleri saymak mümkündür. İrfan Morina'nın *Priştineli Mesihî* adlı eseri, Nimetullah Hâfız'ın antolojileri ve bazı akademisyenlerin yaptığı çalışmalar Kosova Türk dili ve edebiyatı açısından önem arz etmektedir.

c) **Bulgaristan'da Türk Dili ve Edebiyatı.** Bulgaristan Türkleri'nde edebiyat aslında Türkler'in Rumeli'ye geçişleri kadar eskidir. Bugünkü Bulgarca'da Osmanlı Türkçesi'nden geçen 4-5000 civarında kelime mevcuttur. Benô Tsonev, *Bulgarian Language History* adlı eserinde (Sofia 1919) Bulgarca'da kullanılan birçok Türkçe deyim, atasözü ve özlü söze yer vermektedir. Çağdaş Bulgaristan Türk edebiyatı bir bakıma eski Rumeli Türk edebiyatının bir devamı olarak yazılı ve sözlü örneklerle yaşamıştır. Sofyalı Âşık Hıfzî'nin *Plevne Muharebesi Destanı* bu örneklerin eskilerinden biridir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Bulgaristan Türkleri'nin sosyal ve kültürel hayatında köklü değişimler olmuş, özellikle çocuk edebiyatında şiir türü ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan komünist yönetimin baskıları artarken Türk kültürü adına ne varsa ortadan kaldırılmaya, kişilerin isimleri değiştirilmeye çalışılmış, hatta Türkçe konuşmanın yasaklanmasına kadar varan baskılara mâruz kalmıştır.

Kaynağını bölgenin zengin halk kültüründen alan Bulgaristan Türk şairleri şiir-

lerinde aruzun yanı sıra hece vezni de kullanmıştır. Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinin önemli simaları arasında anılması gereken ilk isim II. Dünya Savaşı öncesiyle sonrasını birbirine bağlayan sanatçılardan Mehmet Müzekkâ Con'dur. Vidinli Mustafa Şerif Alyanak ve Nevrokoplu Mehmet Behçet Perim 1930'lu yıllarda Türkiye'ye göç eden şairler arasındadır. Şiirlerinin asıl teması Bulgaristan Türkleri ve Bulgaristan'ın doğal güzellikleri olan Mehmed Fikri eserlerinde dinî, ahlâkî konuları da işlemiştir. İzzet Dinç de şiirlerinde benzer temaları ele almıştır. Razgrad doğumlu Ahmet Şerifov'un *Müjde* (1960) adlı bir şiir kitabı bulunmaktadır. Aynı zamanda akademisyen olan Mefkûre Mollova şiirlerini bir kitapta toplamıştır (*Şiirler*, Sofya 1964). Şumnu lu şairlerden Mülâzım Çavuşev sade Türkçe ile yazdığı şiirlerinde vatan sevgisini ve tabiat konularını işlemiştir. 1989 göçünde Türkiye'ye gelen Niya zi Hüseyinov'un (Bahtiyar) *Köy Yankıları* (1964) adlı bir şiir kitabı bulunmaktadır. Razgrad yöresinden Lutfi Demirov'un halk şiiri tarzında söyleyişleri vardır.

1990'da Türkiye'ye göç eden şair Sabahattin Bayramov halen Bursa'da yaşamaktadır. *Adresim Şudur* (1962) ve *Sokakların Çağrışım lar İçinde* (1966) adlı şiir kitaplarında topladığı manzumelerinde hayal zenginliği ve felsefî çağrışım lar ön plandadır. 1968'de Türkiye'ye göç eden çocuk edebiyatı şairlerinden Dobriçli Nevzat Mehmedov *Ayı Dayı* (1959), *Deniz* (1967) ve *Üç Beygir* (1967) adlı kitaplarında yer alan şiirlerinde daha çok hayvanlar dünyasını ve denizle ilgili öğeleri işler ve bir sevgi şairi olarak bilinir. Çağdaş Bulgaristan Türkleri'nin ileri gelen şairlerinden biri de Ömer Osmanov'dur (Erendoruk). 1989'da Bulgaristan'dan sınır dışı edilince Türkiye'ye gelmiş, *Üçüncü Mezar* (1989), *Ölmeden Ölmek* (1991) ve *Sabır Duası* (1991) adlı şiir kitaplarını yayımlamıştır. Ağırlıklı olarak sıla hasretini işleyen ve Bulgaristan Türkleri'nin mücadelesini savunan Recep Kıpçüev'in *Ötesi Var* (1962) ve *Ötesi Düş Değil* (1967) adlı iki şiir kitabı vardır. Balkan Türkleri'nin çok iyi tanıdığı şairlerden, halen İstanbul'da yaşayan Mehmet Çavuş *Yılların Serenadı* (1964), *Bulgaristan'dan Sesler* (1985) adını taşıyan şiir kitapları ile XX. Yüzyıl *Bulgaristan Türkleri Şiiri* (1988) adlı bir şiir antolojisinin sahibidir. Daha çok dil bilincini aşılamaya çalışan Ali Bayram Silistreli öğretmen şairlerdendir. 1989 göçünün vatanından ayırdığı Silistreli şairlerden Latif Aliyev'in *Bir Bahçeden Bir Bah-*

çeye (1961) adını verdiği şiir kitabında halk şiiri tarzında söyleyişleri vardır. Lofçalı şairlerden Mustafa Mutkov'un *Sabah Yolcusu* (1965) adlı bir şiir kitabı yayımlanmıştır.

Şiirlerinde daha çok Rodop Türkleri'nin elem ve kederlerini, var olma mücadelesini ele alan Eğridere li Faik İsmailov'un (Arda) manzumeleri Bulgaristan Türkleri için her zaman umut ışığı olmuştur. Tek şiir kitabını *Ağarı rken Tan* (1965) adıyla yayımlamıştır. Özellikle çocuk şiirlerinde başarılı sayılan Mustafa Çetev, Bulgaristan Türkleri'nin önde gelen yayın organlarından *Hak ve Özgürlük* gazetesinin yazarlarındandır. 1950'li yılların önemli isimlerinden biri de Kırcaali yöresi şairlerinden, *Bir Uçtan Bir Uca Memleket* (1965) adlı şiir kitabı olan Süleyman Yusufov şiirlerinde heceyi ve serbest vezni kullanmış, özellikle sıla hasreti temasını işlemiştir. Has köylü şairlerden Durhan Hasanov 1989'da Türkiye'ye göç etmiş olup *İnsan Kardeşlerim* (1965) adlı bir şiir kitabı vardır. Yine 1989 göçüyle vatanından ayrılan şairlerden Şaban Mahmudov'un *Gerginlik* (1966) adlı şiir kitabı bulunmaktadır. Razgradlı bir başka şair Latif Karagöz'dür. Halen Türkiye'de yaşayan şairin ilk şiir kitabı *Kon Kon Kelebek* (1990) adını taşır. Kırcaalili Naci Ferhadof da şiirlerini *Dağlı ve Deniz* (1965) adlı bir kitapta toplamıştır. İsmail Çavuşev, Ahmet Eminov (Atasoy), Rahim Recebov, Necmiye Mehmedova, Ahmet Kadırov, Nebiye İbrahimova, Hilmi Haşal, Kadriye Cesur son dönemlerde yetişen ve halen sanat hayatını sürdüren şairlerdendir. Türk toplumunun sosyal problemleri, sıkıntıları, acıları, sıla hasreti, vatan ve millet sevgisi, millî duygular ve çocuk duyarlılıkları, tabiat güzellikleri çağdaş Bulgaristan Türk şiirinde ele alınan belli başlı temalar olarak dikkati çeker. Günümüzde Bulgaristan'daki durum Türk dili, Türk kültürü ve edebiyatı açısından düne göre daha aydınlık ve ümit verici görünmektedir.

d) **Yunanistan'da Türk Dili ve Edebiyatı.** Bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Batı Trakya bölgesi Osmanlı döneminde onlarca şairin yetiştiği bir yerdir. XIV. yüzyılda Gazi Evrenos Bey'in Batı Trakya'yı fethiyle bölgeye Konya ve Balıkesir civarından getirilip yerleştirilen Türkler bugün azınlık durumuna düşmüştür. Nüfusu 150.000 civarında kalan Batı Trakya Türkleri son yüzyılda kimlik mücadelesi vermektedir. Lozan'dan zamanımıza gelinceye kadar azınlık statüsünde basın yayın hakkına sahip olan Batı Trakyalılar, Arap

ve Latin harfleriyle altmıştan fazla dergi çıkarmıştır. Ayrıca Türkiye’de (*Batı Trakya’nın Sesi, Batı Trakya, Yeni Batı Trakya*), Almanya’da (*Batı Trakya, Yeni Ses, Yeni Adım* gazeteleri) yayın organları bulunmaktadır. Yunan arşivlerinde Batı Trakya Türkleri’nin yayımladığı *Yeni Ziya, Yeni Yol, Yeni Adım, Balkan, İnkılâp, Milliyet, İtilâ, Yarın, Adalet, Trakya, Ülkü, Müdafaa-i İslam, Hakyol, Sebat* gibi dergi ve gazete koleksiyonları mevcuttur. Günümüzde *Balkan, Akın, Gerçek, İleri, Aile Birlik, Trakya’nın Sesi, Ortam* gazeteleriyle *Şafak Yuvamız, Hakka Davet, Arkadaş Çocuk* ve *Pınar Çocuk* dergileri yayın faaliyetlerini sürdürmektedir.

Batı Trakya’da XIV. yüzyıldan başlatılan Türk dili ve edebiyatını Lozan öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele almak gerekir. İlk dönemde divan edebiyatı yolunda onlarca şair ve yazar yetişmiştir. Selânik, Osmanlı devrinde İstanbul’dan sonra Türk kültür ve edebiyatı için önemli merkezlerden biriydi. Halen Batı Trakya Türk edebiyatı faaliyetlerini Yunanistan’da sürdüren şair, yazar ve araştırmacılarından Ali Rıza Saraçoğlu’nun *Ey Yağız Toprak, Işık Atatürk, Yarınlar Sizin Olacak, Rodop Yıldızı*; Hüseyin Mazlum’un *Âşıkların Şahı Benim, Bir Esme-re Gönül Verdim, Adres, Biraz Su*; Rahmi Ali’nin *Ay ve Güneş* (hikâye); Hüseyin Ali Babaoğlu’nun *Tohum* (şiir), *Durdur ile Kurkur* (masal); Reşit Salim – Osman H. Arda’nın *Öyküsüyle Notasıyla Batı Trakya Türküleri*; Abdürrahim Dede’nin *Batı Trakya Türk Folkloru* ile (Ankara 1978) *Batı Trakya Manileri* (İstanbul 1989) adlı eserleriyle Türkiyeli araştırmacı Feyyaz Sağlam’ın *Yunanistan’da (Batı Trakya) Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi* (Ankara 1990), *Batı Trakya Çocuk Edebiyatı* (İstanbul 1990), *Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler* (I-IV, İzmir 1991-1996), *Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatında Atatürk* gibi eserlerini zikretmek mümkündür. Bunlardan başka Mustafa Tahsin, Reşit Salim, Nâim Kâzım, Hüseyin Mahmutoğlu, Mücahit Mümin, Refika Nâzım, Sâlih Halil, Mehmet Çolak – İbrahim Onsunuğlu gibi şair ve yazarların dergi ve gazetelerde yayımlanmış çeşitli yazıları bulunmaktadır. Batı Trakya Türkleri’nde en çok görülen edebî tür şirdir.

Çocuk edebiyatı, halk edebiyatı ve dinî edebiyat Batı Trakya Türk edebiyatının önemli kollarındandır. Son yüzyıl içerisinde oluşan edebiyat aynı zamanda bir huzursuzluk edebiyatıdır. Tiyatro türünde

Sevda Peşinde ve *Zamane Çocuğu* adlı çalışmalar, gezi türünde Mehmet Ârif ve Hasan Hocaoğlu’nun yazıları zikredilebilir. Halk edebiyatında sözlü gelenek süregelmiştir ve bu geleneğe bağlı anonim ürünler halen devam etmektedir. Aşk, hastalık, ölüm, tabiat, doğal âfetler ve yaşama sevinci gibi konular yoğun biçimde işlenmektedir. Halk ozanı olan Mazlum Hüseyin, İmam Kasım, Hüseyin Salihoğlu, Alırıza Saraçoğlu’nun yanında Yakalı Çoban, Âsımî, Dumanlıdağ, Selâmî, Âşık Asilsoy, Haliloğlu, Âşık Zengin gibi başka isimleri de saymak mümkündür. Halk edebiyatı ürünleri içinde destan, masal, türkü, mani vb. türlerin de yer aldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

B. Tsonev, *Bulgarian Language History*, Sofia 1919; Cengiz Orhonlu, “Yunanistan Türkleri”, *TDEK*, s. 1101; Abdürrahim Dede, *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara 1978; a.mlf., “Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizm’den Kalıntılar”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, IV, 93-108; Hasan Eren, *Balkan Ülkelerinde ve Macaristan’da Türkolojî Çalışmaları*, İstanbul 1987; Rüstem Avcı, “Batı Trakya Türkleri”, *Batı Trakya*, İstanbul 1989, s. 143-148; Mustafa İsen, *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997; *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Makedonya Türk Edebiyatı ve Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı*, Ankara 1997, VII; XV. Yüzyıldan Bugüne Rumeli Motifli Türk Şiiri Antolojisi (haz. Ahmet Emin Atasoy), Bursa 2001; *Balkanlar El Kitabı* (der. Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ), Çorum-Ankara 2006-2007, I-III; S. Dilek Yalçın Çelik, *Kosovada Çağdaş Türk Edebiyatı (1951-2008)*, Prizren 2008; J. Eckmann – M. Mansuroğlu, “1959 Yılı Trakya Dialektoloji Gezisi Raporu”, *TDED*, IX (1959), s. 113-118; Mustafa Tahsin, “Şiir: Batı Trakya Türk Azınlığında”, *Şafak*, sy. 17, Gümül-cine 1991, s. 14-16; Feyyaz Sağlam, “Batı Trakya’da 29 Ocak 1988 Millî Direnişi ile İlgili Destanlar Üzerine”, *TK*, XXX/351 (1992), s. 53-60; Hayriye Süleymanoğlu Yenisoay, “Bulgaristan Türkleri Şiiri”, *TDL*, sy. 531 (1996), s. 449-578; Mustafa Kara, “Balkanlarda Türk Tasavvuf Edebiyatı’na Genel Bakış”, *Bursa Defteri*, sy. 12, Bursa 2002, s. 110-126; Yılmaz Taşoğlu, “Balkanlarda Yeni Türk Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, IV/3, İstanbul 2006, s. 429-477.

CEVDET ŞANLI

Kıbrıs’ta Türk Dili ve Edebiyatı. A) Dil. Kıbrıs’ta Türkçe iki ağıza ayrılır. Bazı yazarların Kıbrıs Türkçesi dedikleri Kıbrıs ağızı yanında resmî kurumlarda ve ilişkilerde standart Türkçe (Türkiye Türkçesi) konuşulabilmektedir. Konuşma dilinde çeşitli ağızların kullanıldığı görülmekle birlikte Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin yazı dili Türkiye Türkçesi’dir. Kıbrıs Türk ağızı incelendiğinde hem ses hem biçim hem söz

varlığı açısından Kıbrıs Türkleri’nin geldikleri yörelerin izlerini bulmak mümkündür. Ancak günümüzdeki Kıbrıs Türk ağzının Anadolu ağızlarından epey farklılaştığı söylenebilir. Bu ayrımın sebebi tarih içinde farklı dillerle etkileşim ve Türkiye Türkçesi ile bağlantının azlığıdır. Kıbrıs’ta Türkçe’nin gelişimi dört döneme ayrılabilir: 1571-1878, 1878-1960, 1960-1974 yılları arası ve 1974 sonrasında dönem. Kıbrıs’a Türkler 1571 yılında gelmiş, bu tarihten itibaren Türkçe adada konuşulan iki büyük dilden biri olmuştur. İlk dönemde yönetim Osmanlılar’ın elinde olduğu için Türkçe’nin yönetim ilişkilerinde büyük işlevi vardı. Bu yolla Türkçe, Kıbrıs Rumcası’nı etkilediği gibi 1974 yılına kadar gelen süreçte Kıbrıs Rumcası’ndan Kıbrıs Türk ağzına çeşitli kelimeler girmiştir. Bunun yanında günümüz ağızında kullanılan bazı cümle yapılarının Kıbrıs Rumcası’ndan etkilendiği ileri sürülmektedir. Kıbrıs, 1878-1959 yılları arasında İngiltere’nin egemenliği altında bir sömürge adası oluncaya yönetimde ve resmî kurumlarda İngilizce ön plana çıkmış, İngilizler’in adaya gelmesiyle birlikte Kıbrıs Türk ağızı İngilizce’den birtakım kelimeler almıştır. Dolayısıyla bu dönemde Kıbrıs Türk ağızı, bir yandan Türkler’in geldiği yörelerdeki dilin özelliklerini taşıyan bir yandan da Kıbrıs Rumcası ve İngilizce’nin tesirinde kalmıştır. 1959 yılından sonra İngilizler adadan çekilip 1960’ta Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulması ile İngilizce yönetim dili olmaktan çıkmış olsa da eğitim dili olarak varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.

1974’te ada ikiye ayrılınca Rumlar’la Türkler’in dil teması sona ermiştir. 1950’li yıllarda Kıbrıs Türk toplumunda artan Türk milliyetçiliğiyle ilgili siyasal eğilimler neticesinde Türkiye ile uyum dile de yansımıştır. Uyum politikaları ve 1974 sonrasında Türkiye ile Kıbrıs arasındaki iletişim ve ulaşım imkânlarının artmasıyla Kıbrıs’ta konuşulan Türkçe, Türkiye Türkçesi’ne dönmeye başlamış, dilde bulunan Rumca ve İngilizce kelimelerde bir azalma olmuştur. 1974’ü takip eden yıllarda Kıbrıs’ta Türkçe açısından bir başka değişim daha gerçekleşmiştir. Adaya Anadolu’nun çeşitli yörelerinden -özellikle Güney Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri- göçler sebebiyle Kıbrıs Türk ağızının yanında bu bölgelerin ağızları da kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde Kıbrıs’ta hem Kıbrıs Türk ağızını hem Anadolu ağızlarını hem standart Türkçe’yi aynı zamanda ve mekânda duymak mümkündür.